

Για την διάσωση του αρχείου της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου

ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ

Η ΥΠΑΡΞΗ του Αρχείου της Γαλλικής Εταιρείας στο Λαύριο ήταν γνωστή σε έναν περιορισμένο κύκλο ανθρώπων που είχαν επισκεφθεί τον χώρο μετά το οριστικό κλείσιμο του συγκροτήματος το 1992. Η λεηλασία σπανίων βιβλίων, επιστημονικών οργάνων, τμημάτων του εξοπλισμού και σχεδίων που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1992-1994, έγινε ευρύτερα γνωστή τον Ιανουάριο του 1995 όταν οι πρώτες ερευνητικές ομάδες των αποτυπώσεων άρχισαν να εργάζονται επιτόπου για τον σχεδιασμό των κτιρίων. Η απογοητευτική εικόνα των τμημάτων του Αρχείου με εμφανή τα ίχνη των καταστροφών και η δικαιολογημένη επιμονή των παλαιών εργατών στις κλοπές των υλικών απέτρεπε κάθε ελπίδα για την ύπαρξη σημαντικών στοιχείων στα εναπομείναντα τμήματα. Παρά την εικόνα αυτή, οι ανάγκες των αποτυπώσεων επέβαλαν μία πιο προσεκτική αναζήτηση υπόβαθρων που θα βοηθούσαν στις νέες μετρήσεις για τα κτίρια. Η πρώτη έρευνα τον Φεβρουάριο του 1995 στα γραφεία που στέγαζαν κάποτε τους μηχανικούς της Εταιρείας, στα Σχεδιαστήρια, ανέσυρε ορισμένα σχέδια κτιρίων, που είχαν διατηρηθεί σε σχεδιοθήκες μαζί με ασημαντα σκαριφήματα της περιόδου 1970-1980. Το ανακάτεμα των σχεδίων και η απώλεια των καταλόγων έδειχνε να έχει προκαλέσει ανεπανόρθωτη ζημιά στην δομή του υλικού, ενώ σαφώς διακρινόταν πως η αρχική ταξινόμηση είχε διαλυθεί και τα παλαιότερα σχέδια είχαν απομακρυνθεί από τον χώρο.

Οι πρώτες ενθαρρυντικές εικόνες ήλθαν με τον εντοπισμό μίας σειράς κατασκευαστικών σχεδίων της δεύτερης γενεάς κτιρίων του συγκροτήματος, μετά το 1930. Τον ίδιο καιρό, η αποκάλυψη ενός υπογείου, κάτω από το κτίριο του Φαρμακείου, που στην φραγμένη από κιβώτια καταπακτή του δεν απέμενε χώρος διόδου, ενίσχυσε την πιθανότητα ύπαρξης απείραχτων τμημάτων του Αρχείου. Στο υπόγειο εκείνο, όταν ανοίχθηκε εμφανίστηκε μία εικόνα χώρου όπου τα κιβώτια με τα έγγραφα, έφθαναν μέχρι την οροφή του. Με πρώτη ματιά το υλικό φαινόταν σύγχρονο, στην πορεία όμως αποδείχθηκε ότι με το άνοιγμα της καταπακτής διακρινόταν μόνο η τελευταία, άτακτα ριγμένη, στρώση των εγγράφων και των ξυγιστηρίων, από τις εξορύξεις των γαλαριών.

Φαινόταν όλο και περισσότερο πως οι παλαιοί εργαζόμενοι,

που είχαν διαφυλάξει το μυστικό του Φαρμακείου, αλλά και άλλων σημείων με πολύτιμα όργανα, χάρτες, σχέδια, με μία ενστικτώδη ευαισθησία, και αφού επί χρόνια παρακολουθούσαν αδύναμοι την λεηλασία των εκτεθειμένων υλικών, από εκκαθαριστές ή επώνυμους συλλέκτες, ακολούθησαν με δική τους πρωτοβουλία τους την τακτική της απόκρυψης όσων πραγμάτων είχαν κατά την γνώμη τους κάποια αξία.

Καθώς προχωρούσε η διαδικασία του «νοικοκυρέματος» στο ανεξέλεγκτο έως τότε ερειπωμένο εργοστάσιο, το Αρχείο έδειχνε σιγά-σιγά τον όγκο και την σημασία του, ανατρέποντας τις αρχικές απογοητεύσεις και φόβους. Οι δύο μεγάλες ενότητες, των εγγράφων και των σχεδίων, που ακολουθούσαν την κατανομή των Διευθύνσεων και των Ateliers της επιχείρησης χρειαζόταν να εντοπισθούν συστηματικά και στη συνέχεια, να ακολουθηθεί κάποια διαδικασία ελέγχου τους. Η απόφαση που πάρθηκε αμέσως μετά τις πρώτες αποκαλύψεις του Αρχείου και τις σοβαρές υποψίες για το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσίαζε το υλικό, ήταν να προχωρήσουν μέσα στην Άνοιξη του 1995 οι άμεσες σωστικές επεμβάσεις.

Με την ενεργοποίηση της ερευνητικής ομάδας για το Αρχείο και αφού επί πολλές εβδομάδες πιστοποιήθηκε από την πλευρά των παλαιών εργατών η «αγνότητα των προθέσεων» μέσα από την κοπιαστική δουλειά της διάσωσης, οι ίδιοι άνθρωποι που είχαν σώσει το υλικό τα τελευταία χρόνια άρχισαν να δείχνουν πλέον την εμπιστοσύνη τους στην ομάδα και να αποκαλύπτουν τις κρυψώνες της Γαλλικής.

Η συστηματική χαρτογράφηση των τμημάτων του Αρχείου, και η πρώτη εκτίμηση των επί μέρους περιεχομένων, καθώς επίσης η άμεση λήψη μέτρων ασφαλείας, ήσαν τα πρώτα βήματα. Στη συνέχεια και αφού η ομάδα της διάσωσης είχε συγκροτηθεί, οργανώθηκε η μεταφορά των τμημάτων σε ενιαίο προκτατευμένο χώρο που συντηρήθηκε για αυτό το σκοπό. Δεδομένου ότι εντοπίστηκαν ενότητες του Αρχείου σε πολλά σημεία του συγκροτήματος, δόθηκε προτεραιότητα σε αυτά που ήσαν εκτεθειμένα στην ύπαιθρο. Σωροί από εκατοντάδες φακέλους ή σκόρπια έγγραφα απλώνονταν σε έξι σημεία του συγκροτήματος, ενώ σε άλλα έξι σημεία σε σχετικά ελεγχόμενη κατάσταση βρέθηκαν οι υπόλοιπες ενότητες. Περιπτώσεις όπως

αυτής του εμπορικού τμήματος, του οποίου το μεγαλύτερο τμήμα των εγγράφων του, βρισκόταν σε μια μεγάλη ανοικτή αποθήκη χωρίς κουφώματα, στο έλος δίπλα στην ακτή, διασκορπισμένο από τον άνεμο, ή σε ερείπια καταχωμένα στις λάσπες, πίσω από το κτίριο της Ρεμίζας, ήσαν οι κυρίαρχες στην γενική εικόνα του Αρχείου. Κάποια κουρελιασμένα χαρτιά που μουσκεύαν από την βροχή, κάτω από τους σπασμένους υαλοπίνακες των Σχεδιαστηρίων, αποδείχθηκε ότι συγκροτούσαν ένα παζλ, του χάρτη των αρχαίων μεταλλείων της Λαυρεωτικής, αποτυπωμένων από τους Γάλλους στα 1890. Πρόκειται για τον χάρτη τον οποίο αναπαρήγαγε με δική του επεξεργασία μισόν αιώνα αργότερα ο Κ. Κονοφάγος δουλεύοντας το βιβλίο του,

του υλικού στις υποενότητες του με την προέλευση και την νέα θέση του.

Η αποφυγή της διάσπασης των ενοτήτων ακόμη και αν έδειχναν τυχαιότητα και η καταγραφή ημερολογίου της μεταφοράς βοήθησε στην σταδιακή αποκάλυψη της αρχειακής δομής, στην αποφυγή της διακοπής του αρχειακού δεσμού, έδωσε την δυνατότητα διόρθωσης λαθών. Οι άτακτοι σωροί, άρχισαν πολύ σύντομα να εμφανίζουν τα σημάδια των ενοτήτων στις οποίες ανήκαν. Κατά τις τοποθετήσεις στα ράφια του προσωρινού αρχειοστασίου, και μετά τους πρώτους καθαρισμούς, ήταν εύκολο πλέον να διακρίνει κανείς τις υποενότητες των επιμέρους διευθύνσεων, τις χρονικές αλυσίδες των φακέλων, την πραγ-



*Το Αρχείο της ΓΕΜΑ μετά τη διάσωση, Ιούλιος 1995.
(Φωτ.: Ν. Μπελαβίλας)*

Το Αρχαίο Λαύριο. Και οι τελευταίες στρώσεις του υπογείου του Φαρμακείου, επί του χωμάτινου και μονίμως υγρού δαπέδου έκρυβαν τα Καθολικά και τα Ημερολόγια από το 1870 έως το 1940.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε προκαθορίστηκε από την ίδια την κατάσταση του αρχειακού υλικού. Καθαρισμός, εγκιβωτισμός, μεταφορά στο αρχειοστάσιο, νέος καθαρισμός και στοιχειώδη προληπτικά μέτρα για την συντήρηση, πρώτη καταγραφή εισαγόμενου υλικού, διάκριση ενοτήτων, τοποθέτηση στα ράφια, διάκριση υποενοτήτων, νέα τακτοποίηση στις διακριτές υποενότητες, τελικός έλεγχος και οριστική καταγραφή

ματική ταυτότητα του υλικού που πριν την μεταφορά δεν διέφερε από χαρτί έτοιμο για πολυτοποίηση. Παράλληλα, έγινε δυνατό να εντοπιστούν τα βιβλία, έγγραφα ή σχέδια που παρουσίαζαν μεγάλα προβλήματα φθορών και να προγραμματιστούν οι διαδικασίες συντήρησής τους.

Με την βοήθεια και πάλι των παλαιών εργαζομένων, άρχισε να σπίνεται στα μέσα περίπου των τριών μηνών που κράτησε η πρώτη φάση της διάσωσης, το οργανόγραμμα της επιχείρησης. Με τις πληροφορίες των σχετικών πινάκων που είχαν έλθει ήδη στην επιφάνεια, ανασυστάθηκε η δομή των τμημάτων της επιχείρησης, η πυραμίδα των στελεχών, όσο πίσω έφθαναν η

ζώσα μνήμη των Λαυρεωτών και οι υπογραφές των εγγράφων, χωρίς ακόμη να έχει αρχίσει η συστηματική έρευνα στο Αρχείο που θα επιτρέψει την πλήρη περιγραφή των διαφόρων φάσεων της ιστορίας της Γαλλικής Εταιρείας.

Η φάση αυτή παρ' ότι είχε απόλυτο σωστικό χαρακτήρα, και δευτερευόντως ερευνητικό, ανάγκασε σε ένα πρώτο ψηλάφισμα της ιστορίας του χώρου. Και η έρευνα αυτή φάνηκε απόλυτα αναγκαία για την ίδια την διαδικασία της μεταφοράς και της πρώτης καταγραφής του υλικού. Στελέχη όπως λογιστές, αρχιμηχανικοί, σχεδιαστές ή εργοδηγοί παραγωγής, φάνηκαν πολύτιμοι σε αυτή τη διαδρομή.

Με την πρώτη αυτή φάση του Μαρτίου-Ιουνίου 1995 ενδεικτι-

Αυτή η φάση φαίνεται ότι κάλυψε με πολύ καλά αποτελέσματα την Γενική Διεύθυνση, την Οικονομική Διεύθυνση, το Εμπορικό Τμήμα, τις θυγατρικές εταιρείες «Ντάρτεζα», «Κάψαλος» κ.ά. που είχαν μεταλλευτική δραστηριότητα σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, μέρος του αρχείου Προσωπικού, και μέρος του αρχείου Τεκμηρίωσης.

Το μεγάλο αρχείο του Προσωπικού με χιλιάδες φακέλους που καλύπτουν μάλλον και τα 120 χρόνια της λειτουργίας, ασφαλισμένο πλέον, με αδιάρρηκτη την αρχική του ταξινόμηση, προβλέπεται να μεταφερθεί σύντομα στο αρχειοστάσιο. Το αρχείο της Τεκμηρίωσης, ιδιαίτερα σημαντικό για τους τεχνικούς και τους ιστορικούς της μεταλλουργίας έχει υποστεί την μεγα-



*Μετά την συλλογή και πρώτη ταξινόμηση των εγγράφων του Αρχείου ΓΕΜΑ, Ιούλιος 1996.
(Φωτ.: Ν. Μπελαβίλας)*

κά αναφέρεται ότι διασώθηκαν 665 δερματόδετοι και πανόδετοι τόμοι Καθολικών, Ημερολογίων, Πρακτικών Δ.Σ., από την ίδρυση της Γαλλικής έως το 1950· 282 τόμοι αλληλογραφίας των τριών διευθύνσεων στο Λαύριο, Αθήνα και Παρίσι της ίδιας περιόδου· καθώς και 20 βιβλία κίνησης πλοίων, 52 βιβλία κίνησης υλικών της περιόδου 1920-1960 και 135 της περιόδου 1960-1980, 714 φάκελοι παραστατικών, τιμολογίων προμηθευτών, πελατών κ.λπ. της περιόδου 1974-1981. Από την τελευταία εικοσαετία ακόμη, συγκεντρώθηκαν οι πλήρεις σειρές των ετησίων εκθέσεων της Διεύθυνσης, και το μεγαλύτερο τμήμα του εμπορικού τμήματος.

λύτερη ληλασία. Από τους εκατοντάδες τόμους της «Documentation» που κάλυπταν όλη την ευρωπαϊκή ενημέρωση για την εξέλιξη στη μεταλλουργία από το τέλος του 19ου αιώνα μέχρι τις ημέρες μας έχουν βρεθεί μέχρι την στιγμή που γράφεται το κείμενο, ελάχιστοι.

Από τον Μάρτιο του 1996, ξεκίνησε η δεύτερη φάση που στοχεύει να καλύψει το τμήμα των Σχεδιαστηρίων. Μία εξαιρετική συλλογή αρχιτεκτονικών σχεδίων, μηχανολογικών σχεδίων, τοπογραφικών σχεδίων, γεωλογικών χαρτών κ.ά. που υπερβαίνει από πρώτες εκτιμήσεις τις 3.000 πινακίδες έχει μπει στον δρόμο της ταξινόμησης και της μεταφοράς. Η ανα-

κάλυψη τις τελευταίες μόλις εβδομάδες του «Ancien Archive» με τους φακέλους των κατασκευαστικών μηχανολογικών και αρχιτεκτονικών σχεδίων των μεγάλων κτιριακών μονάδων της Γαλλικής, που καλύπτουν την περίοδο πριν από τις αλλαγές της επιχείρησης κατά το 1930-1932, παράλληλα με τον εντοπισμό 250 περίπου χαρτογραφικών και τοπογραφικών πινακίδων με την χαρακτηριστική έγχρωμη σχεδίαση του τέλους του 19ου αιώνα, έχουν αναπτρώσει τις ελπίδες για μικρή απώλεια από τις λειψυλίες. Η απρόσμενη συμπαράσταση του συνταξιούχου σήμερα αρχισχεδιαστή της Εταιρείας οδήγησε στον εντοπισμό και την ταύτιση, και των έξι καταλόγων, του «παλαιού» αρχείου των σχεδίων, του «τρέχοντος» αρχείου, του

ανάδειξη του μηχανολογικού εξοπλισμού.

Η αποτίμηση της αξίας του Αρχείου της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου εκκρεμεί και αφορά τις εμπλεκόμενες στη συνέχεια επιστημονικές ομάδες. Η συστηματική συντήρησή του και η ταξινόμησή του θα αποτελέσουν μία πρόκληση πολύ μεγαλύτερη από την περιπέτεια της διάσωσής του.

Το υλικό των εκατοντάδων χιλιάδων εγγράφων και σχεδίων που διατρέχει σχεδόν αδιάσπαστα μία περίοδο από το 1864 έως το 1991 (αν συμπεριληφθεί σε αυτό και το πλήρες και ταξινομημένο αρχείο της ΕΜΜΕΛ-συνεχιστή για μία δεκαετία της λειτουργίας της Γαλλικής) μάλλον συγκροτεί το μεγαλύτερο στην Ελλάδα ιστορικό αρχείο μίας βιομηχανίας τέτοιου με-



Συλλογή των εγγράφων από την αποθήκη της θάλασσας, Ιούνιος 1995.
(Φωτ.: Ν. Μπελαβίλας)

αρχείου της ΕΜΜΕΛ, του τομεακού αρχείου που κάλυπτε την Φρύξη και την Απαργύρωση μετά τον εκσυγχρονισμό του 1970, και των δύο πολύτιμων καταλόγων του αρχείου από την γέννηση της Εταιρείας έως τον πόλεμο. Ο μοναδικός κατάλογος που δεν έχει εντοπισθεί ακόμη είναι του αρχείου «των πηγαδιών». Μαζί με τους καταλόγους επιλύθηκε και ο γρίφος των διαφορετικών κωδικοποιήσεων των σχεδίων διευκολύνοντας πλέον την καταγραφή. Η καταγραφή των Σχεδιαστηρίων, παρουσιάζει ένα πρόσθετο ενδιαφέρον, αφού δίνει την δυνατότητα της άμεσης χρήσης του υλικού από το ΕΜΠ για τις ανάγκες των αναστηλώσεων των κτιρίων της Γαλλικής και την

γέθους και διάρκειας λειτουργίας. Και μέσα του κρύβεται η οικονομική ιστορία και η παραγωγή της μεγάλης μεταλλουργικής βιομηχανίας, η κοινωνική ιστορία των εργατών, η αρχιτεκτονική ιστορία των βιομηχανικών μνημείων, η ιστορία του μηχανολογικού εξοπλισμού εισαγόμενου ή κατασκευασμένου στο Λαύριο, η εξέλιξη των χημικών μεθόδων, των τοπογραφήσεων, και ακόμα όλη η παράλληλη πληροφορία που μπορεί να αντληθεί.

Η πρώτη φάση της διάσωσης του Αρχείου πραγματοποιήθηκε με την επιστημονική ευθύνη του Κ. Γαβρόγλου, Καθηγητή στο

Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης. Την διάσωση συντόνισε ο Ν. Μπελαβίλας Δρ. Αρχιτέκτων. Σύμβουλοι της έρευνας ήσαν οι Μ. Ασημακόπουλος, Επίκ. Καθηγητής στο Γενικό Τμήμα, Κ. Τσάϊμου, Επίκ. Καθηγήτρια στο Τμήμα Μεταλλειολόγων, Κ. Πόγκας, τέως Δήμαρχος Λαυρεωτικής, Γ. Δερμάτης, Ιστορικός. Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν οι μεταπτυχιακοί φοιτητές/τριες, Γ. Κατσιμπούρα, Α. Μαρκουλή, Μ. Ρετετζή, Ο. Σενή, Ε. Σταθοπούλου, Γ. Φουρτούνης και οι φοιτητές/τριες Ν. Αχουριώτη, Π. Βουρλίτου, Γ. Γερογιάννη, Β. Γεροντοπούλου, Σ. Γερμένη, Κ. Γιαννέστρας, Φ. Δημητρίου,

Π. Καλαμπαλίκας, Σ. Καραγεωργάκης, Κ. Λιγκοβανλή, Β. Μπατσούλη, Μ. Ρελάκη, Π. Ροντήρη, Μ. Τσαπατσάρη, Δ. Χριστοδουλάκη. Στη διάσωση του αρχείου των σχεδίων συμμετέχουν επίσης η Μ. Αδάμη, Επίκ. Καθηγήτρια στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Ε. Καλαφάτη, Δρ. Αρχιτέκτων-Ιστορικός και οι φοιτητές/τριες Μ. Αλεξανδρίδης, Γ. Κίτσου. Από τους εργαζομένους της πρώην Γαλλικής συμμετείχαν, οι Θ. Πιερράκος, Δ. Μώρογλου, Μ. Μαρκουλής, Μ. Μπαλόπητας, Β. Νίνος, Β. Βουρλάκος και Κ. Νάσσης.



Πριν την διάσωση του Αρχείου ΓΕΜΑ, Φεβρουάριος 1995.
(Φωτ.: Ν. Μπελαβίλας)